

DOUĂ PERSPECTIVE ASUPRA VIITORULUI CAPITALISMULUI: VIRGIL IORDACHE ȘI ALIN TAT

Autor: Redacția Syntopic | 26 martie 2022

Cu ocazia celor două săptămâni dedicate viitorului capitalismului, redacția noastră a schițat câteva întrebări relevante pentru această tematică, încercând să afle, după cum v-am obișnuit deja, perspectivele unor personalități din diverse domenii de specialitate cu privire la subiectul propus. Le mulțumim invitațiilor noastre, domnii Virgil Iordache și Alin Tat, pentru că și-au luat din timpul lor să răspundă acestor întrebări!

1. Printre cele mai interesante critici ale capitalismului se numără argumentul conform căruia sistemul capitalist nu este un mecanism neutru, care depinde doar de preferințele și nevoile oamenilor care îl folosesc. Dimpotrivă, prin însăși structura sa, capitalismul cultivă hedonismul, deoarece dă naștere unor nevoi nelimitate și, în conivență cu avansul tehnologic, creează așteptări din ce în ce mai mari cu privire la lucrurile pe care oamenii le pot obține, stimulând o continuă stare de nemulțumire. În ce măsură considerați această critică întemeiată și cum poate fi acest așa-numit hedonism „intrinsic” controlat?

Virgil Iordache: O privire analitică asupra întrebării dumneavoastră ne permite să observăm următoarele:

- O caracterizare a capitalismului ca *sistem* și un model al funcționării lui prin *mecanisme*. Aici atingeți presupuziții filosofice asupra naturii realității.
- Mecanismele fac apel la variabile de tip *preferințe* și *nevoi* ca variabile independente (cauze inițiale) care determină variabile dependente pe care nu le numiți, probabil rate de producție a unor bunuri și servicii. Aici sunteți cu discuția în orizontul științelor sociale, în particular al economiei.
- Menționați un produs ipotetic al capitalismului, hedonismul, căruia îi aplicați o valoare negativă. Cu asta ați inițiat o discuție *normativă* pe care o suprapuneți peste cea *descriptivă obiectivă* asupra sistemului capitalist. Aici

sunteți cu discuția în orizontul moralei și eticii.

- Indicați un mecanism psihologic potențial pentru cultivarea hedonismului. Aici ați revenit în zona descriptivă și sunteți în orizontul științelor umane, respectiv al psihologiei.
- Întrebarea finală aplică termenul *intrinsec*, un element teoretic al ontologiei (proprietăți intrinseci, relaționale) hedonismului, ca și cum ar fi parte din sistemul obiectiv al capitalismului, iar în final ridicați problema controlului acestuia.

Se pot comenta câteva lucruri, strict în baza întrebării dumneavoastră:

- O discuție structurată, nu de tip dezbateri sau *advocacy*, asupra capitalismului are o natură interdisciplinară, implicând științe sociale, științe umane și teorii filosofice – metafizice (conceptul de sistem), epistemice (explicație prin mecanisme) și etice (sisteme de argumentare a ce e bine, ca hedonismul).
- În orice discuție structurată despre capitalism, cei care discută au presupuzii etice de neschimbat. În cazul întrebării, această presupuzie e că hedonismul e ceva rău. Aceasta e o manifestare a situației mai generale că sistemele și fenomenele sociale nu se pot caracteriza științific obiectiv din exterior, cercetarea de acest fel angajând alt tip de obiectivitate decât în științele naturii, vieții și pământului. Orice discuție structurată despre fenomene sociale complexe este inevitabil și o acțiune în interiorul fenomenului când acesta are o scară mare, cum e capitalismul. Nu numai dezbaterile sunt acțiuni, ci chiar și cercetarea științifică. În cazul dezbaterilor, subiectivitatea e mai importantă, iar în cazul cercetării serioase, subiectivitatea e numai la nivelul unor perspective fundamentale valorice la care nu se poate renunța de către nimeni. Vom vedea că, aici, avantajul capitalismului este competiția între perspective obiective care angajează presupuzii etice diferite.
- În gândirea comună a persoanelor instruite, cum sunt decidenții și jurnaliștii, sursele disciplinare care duc la reprezentări și întrebări și răspunsuri sunt multiple și nu pot fi coerent folosite. Limbajele teoretice sunt proiectate într-o unică structură gramaticală a limbajului comun în mod nediferențiat, iar apoi termenii, ideile sunt folosite neproblematic amestecate, în numele unui ideal al unității cunoașterii, al unei viziuni asupra lumii. De exemplu, dumneavoastră folosiți simultan și conceptul de preferință, și pe cel de nevoie, care în literatura de specialitate intră primul într-o tradiție, cea a libertății de alegere, iar al doilea în altă tradiție, cea a determinismului, fără libertate de alegere (nu prefer bunul x, ci am nevoie în mod necesar de bunul x, de exemplu hrană, încălțăminte). Consecințele ideologice sunt imediate. Dacă prefer, atunci numai eu știu ce și când să

cumpăr; dacă am nevoie, e ceva obiectiv, atunci poate să știe la fel de bine, sau mai bine, altcineva decât mine, de exemplu statul socialist sau un expert, și să îmi distribuie. Unele discipline lucrează numai cu preferințe (ramuri economice), altele numai cu nevoi (piramida lui Maslow). Datorită complexității realității, fiecare disciplină vine cu o contribuție parțială. Unele bunuri (aer pentru respirat) nu sunt dispensabile (tratabile în termeni de preferințe), altele pot fi pentru unele persoane nevoi, iar pentru altele, preferințe (hrana, în funcție de nivelul spiritual al persoanei), iar altora li se poate aplica în mod riguros conceptul de preferință (produse de același tip, dar de la firme diferite, pe un raft).

După analiza de mai sus, s-ar putea reformula întrebarea dumneavoastră astfel:

- Dată fiind realitatea unor procese complexe socio-economice și psihologice care angajează toate felurile de resurse (de la cele naturale la resurse de cunoaștere științifică obiectivă și filosofice) și care duc la producerea altor resurse și servicii pentru consumatorii interni și externi societății, *există ceva invariant* în structura entităților sociale în care au loc aceste procese care să poată fi caracterizat în termeni de sistem capitalist cu mecanisme ale lui și, dacă da, poate această cunoaștere să permită un eventual control al întregului proces complex pentru optimizarea producției, în sensul minimizării consumului unor produse anume, cum este hedonismul?

În acest moment aș vrea să arăt ce am făcut mai sus. Am luat un produs cultural, întrebarea, am descompus-o analitic prin gândire critică și aplicarea unor cunoștințe și competențe filosofice, iar apoi am reconstruit un produs cultural nou, mai coerent din punct de vedere științific, pe baza căruia s-ar putea merge mai departe, mai eficient și eficace, cu discuția. Acesta e un exemplu de ciclu autocatalitic, în care dumneavoastră ați folosit resurse ideatice și ați produs o întrebare, iar altcineva a eliberat resursele din întrebarea dumneavoastră și le-a transformat creativ în ceva mai folositor, care rezolvă mai bine niște probleme. Există un progres față de primul pas, iar întrebarea reformulată poate fi și ea analizată critic într-un pas următor, după ce vedem la ce duce. Întrebarea dumneavoastră a avut un rol important, la fel de importantă a fost și depășirea ei creativă.

În termeni economici, întrebarea dumneavoastră a „falimentat”, după ce a trăit o vreme (cam două săptămâni înțeleg că veți ține tema în discuție), iar capitalul de idei al ei a fost preluat de o altă firmă, întrebarea reformulată, după ce s-a investit în ea și un capital de gândire din partea unui antreprenor, cel care răspunde. Toată populația de răspunsuri, dacă o va analiza cineva, va permite o reprezentare mai complexă și care răspunde clienților (cititorilor) mai bine (nevoilor și/sau preferințelor lor, în funcție de modul de conceptualizare).

Esența capitalismului este existența și multiplicitatea acestor cicluri autocatalitice în procese economice, sociale, culturale, care permit o folosire eficientă a resurselor, adaptare mai rapidă la schimbările mediului, reziliență la factori perturbatori. Capitalismul nu optimizează, fenomenele sunt mereu în dezechilibru (de unde și lipsa de realism a teoriilor economice bazate pe echilibru), dar e relativ mai performant în raport cu sisteme mai rigide, în care pentru neînscriserea în litera întrebării dvs. aș fi intrat, poate, la pușcărie, pentru că am adus o ofensă domnului Secretar de Partid, subminându-i autoritatea.

Capitalismul nu e bazat numai pe preferințe, ci și pe nevoi - unele fără valoare de piață (unele servicii ecosistemice fiind un exemplu, pentru teoretizare a se vedea analiza ostromiană a bunurilor, aici). Capitalismul nu angajează o singură ideologie, fiind transideologic (un text aici) și acceptând în structura lui ideologii care subminează intensitatea ciclurilor autocatalitice tocmai ca reglaj fin intern, câtă vreme nu devin dominante. Dacă devin, întreaga societate e vulnerabilă la atacuri, ca cel de acum al Rusiei asupra lumii libere. Dar capitalismul are mecanismele interne să treacă în plan secund ideologiile dezvoltate excesiv, fără să le elimine, pentru că au utilitatea lor pe piața ideilor (marxiste, ecologiste), ceea ce se și întâmplă.

Hedonismul nu poate fi controlat și nici nu e de dorit să fie la scara sistemului ca întreg, *top-down*. El poate fi competiționat prin alte moduri de viață, mai virtuozose, care să fie urmate de alți oameni, pentru că sunt mai demne de a fi trăite, fără a impune reguli asupra celor care vor să fie hedonici și respingând universalizarea prin reglementări a acestui mod de viață. Instituțiile capitalismului permit intern compartimentalizarea socială liberă a oamenilor cu sisteme de valori diferite în rețele informale, organizații, de o manieră neplanificată, din proprie inițiativă, către un optim care nu poate fi atins niciodată, sistemul fiind prin natura sa dinamic. Atunci când instituțiile tind să fie instrumentalizate, fie și de către ideologii capitalismului, sistemul capitalist permite acțiunea socială eficientă pentru a contracara asta fără războaie civile interne.

Alin Tat: Aș începe cu o definiție minimală a termenilor. Avem, pe de o parte, capitalismul, adică o teorie economică ce apare în epoca modernă și, într-un sens destul de accentuat, caracterizează modernitatea, și, pe de altă parte, hedonismul, ce corespunde unei opțiuni etice îndreptate spre confort, bunăstare, plăcere. Critica despre care vorbiți vede o legătură strânsă, aproape inevitabilă, între cei doi termeni, între regimul economic al capitalismului și stimularea obligatorie a unui hedonism al consumului. Aș chestiona acest mod de a privi relația dintre capitalism și hedonism introducând în ecuație un alt element, și anume ceea ce limba germană redă prin cuvântul *Weltanschauung*, adică un mod mai general de a vedea realitatea, o filosofie. Dacă acceptăm încadrarea binomului capitalism-hedonism într-o problemă filosofică, atunci critica mai sus amintită devine mai puțin relevantă sau, în orice caz, trebuie nuanțată. Adepții capitalismului, ca regim economic, nu vor opta cu necesitate pentru

hedonism, ca teorie morală, în măsura în care viziunea lor asupra realității este mai amplă, putând să meargă până la o fundamentare religioasă a existenței. Tendințele hedoniste pe care capitalismul le antrenează pot fi, așadar, corectate sau controlate de o înțelepciune umană mai cuprinzătoare, pe care o găsim în filosofie și în tradițiile religioase.

2. Dacă ne uităm la statisticile cu privire la bunăstarea și prosperitatea oamenilor din cele mai diverse colțuri ale lumii, putem observa că, strict empiric, sistemul capitalist a generat în ultimii zeci de ani un nivel de trai superior pentru persoanele din toate categoriile sociale. Cu toate acestea, mai ales printre tinerii din ziua de astăzi, dar nu numai, există din ce în ce mai multe mișcări și manifestații anti-capitaliste. Care credeți că sunt motivele principale ale acestui paradox?

Virgil Iordache: Există o literatură bogată cu privire la asta și nu e domeniul meu de specialitate. La întrebarea anterioară am detaliat pentru că aparatul conceptual al ciclurilor autocatalitice e omniprezent în biologie și ecologie, fiecare sistem productiv cu timp de viață lung fiind caracterizat de astfel de procese de reciclare naturală a resurselor. Protecția entităților de scară mică, de exemplu anumite specii, nu se poate face fără protecția funcționalității întregului ansamblu (ecosistemul), fără ca aceasta din urmă să fie suficientă pentru fiecare specie în parte, care are nevoie de măsuri specifice la scara ei, în funcție de nevoile ei (organismele biologice nu au preferințe, numai persoanele au preferințe).

Ca o intuiție de ecolog, cred că una din cauze este *discrepanța dintre scările de timp și spațiale* ale proceselor individuale de percepere ale realității și procesele obiective de producere a bunăstării. Nu interesează pe nimeni care nu are o libertate responsabilă (un anumit sistem de valori, un anumit model de om, de exemplu nu om ca obiect biologic - care are numai nevoie), procese pozitive lente, dacă, pe termen scurt, câștigul nu e evident. Societățile capitaliste vor avea mereu microheterogenități spațiale și temporale în care tendințele sunt invers față de cele macro, și care nu au cum să producă mulțumire. Rolul ideologiilor de stânga ar fi să țină aceste fenomene la un nivel care nu perturbă întregul proces complex productiv, prin faze de redistribuire.

Ca o intuiție de persoană care a lucrat pe abordări obiective, neideologizate ale capitalismului (Hayek, North), cred că o altă cauză este *ideologizarea capitalismului* prin reprezentarea simplistă a naturii proceselor care susțin acest tip de societate și alocarea acestei reprezentări unui partid anume, pentru câștiguri grupale. E ironic că Hayek a fost instrumentalizat de dreapta ideologică. Realitatea este că sistemul capitalist are nevoie de o piață ideologică funcțională, în care și dreapta și stânga și orice alte interese politice care nu distrug ciclurile autocatalitice economice, culturale, să fie prezente, în

competiție, și să contribuie la reglajele interne. Evident că dreapta e mai importantă în sistemul capitalist, dar stânga e un caz particular de dreapta care e absolut necesar în sistem. Întrebarea deschisă este ce sistem de instituții permite cel mai bine asta. Răspunsurile sunt complexe, de la stat minimal la unul cu anumite intervenții mai clare pentru a evita oligopoluri sau monopoluri mascate (cum există acum în România); nu e domeniul meu. Intuiția e că e bine să existe o anumită diversitate de soluții instituționale între țările capitaliste, pentru a putea urmări rezultatele pe termen lung.

O altă intuiție e că *știința economiei are un rol prea mare* în caracterizarea proceselor capitaliste, procesele culturale fiind neglijate, în special cele ce țin de contribuția religiilor asupra mediului social și cultural în care se desfășoară procesele economice. Capitalismul e un produs al evoluției umane pe multiple planuri, iar relația dintre procese economice și culturale e cu *feed-back*, la scări de timp mari se determină reciproc, deși la analiză pe scară scurtă de timp poate să pară că prevalează unul sau altul. Înclin să cred că reacțiile tinerilor de azi sunt un *feed-back* cultural asupra proceselor economice cu rol de constrângere normativă, când alte tipuri de constrângeri normative, de exemplu religioase, sunt în declin din varii alte cauze, cum ar fi tendința de monopol și la scări mai mici a ideologiilor raționaliste, datorită unei anumite utilități a lor la scară globală. *Reacțiile tinerilor contribuie la viabilitatea capitalismului în sens neideologic*, dacă va exista acel reglaj economico-cultural, ceea ce nu ține de știința oamenilor, ci de natura obiectivă a proceselor. Dacă *feed-back*-ul e respins ca principal nevaloros, atunci se poate evolua spre stări rigidizate sau anomie.

Alin Tat: Cred că bunăstarea nu poate fi idealul ultim al unei vieți, ceea ce tinerii sesizează în mod particular. De unde critica lor la adresa unui capitalism văzut ca unică filosofie de viață. Și au dreptate. În lipsa altor valori, a unor „zei puternici”, cum i-a numit Russell Reno, adică a unei adevărate înțelepciuni umane și - de ce nu - divine, capitalismul devine un idol, iar promovarea lui exclusivă apare ca o formă de idolatrie modernă.

Pe de altă parte, dezideratul unei solidarități cu ansamblul omenirii se poate de asemenea transforma într-un idealism „de stânga”, ce nu ține cont de datele realității, plasat mai degrabă la nivelul discursului decât al angajării efective. Comunismul, ca alternativă radicală la capitalism, și-a dovedit de mai bine de un secol caracterul utopic și falimentar, prin recursul la o egalitate clamată, dar niciodată realizată, și prin milioane de victime „colaterale”.

3. Pe de o parte, sistemul capitalist este învinovățit de fenomene sociologice și psihologice foarte grave și răspândite, precum alienarea, depresiile, lipsa spiritualității și a unei vieți morale etc. Pe de altă parte, apărătorii capitalismului subliniază faptul că sistemul propus de ei este un mecanism

strict economic, care generează și o anumită ordine politică, însă care poate fi compatibil cu diverse presupoziii de morale, metafizice sau spirituale. Cu alte cuvinte, bunăstarea materială și libertatea alegerii nu reprezintă niște valori finale, ci instrumentale, fiecare dintre noi fiind liber să aleagă modul în care dorește să trăiască. În ce măsură credeți că cel din urmă argument este convingător și cum vedeți dumneavoastră relația dintre aceste fenomene și sistemul capitalist?

Virgil Iordache: Am atins deja problema mai sus, arătând că natura capitalismului nu e pur economică. Ca să fac analogie cu situația pandemiei, e evident faptul că dominația epidemiologilor în rezolvarea unei probleme complexe interdisciplinare ca situația pandemică a fost disfuncțională. La fel și aici, dominația economiștilor în discutarea capitalismului este disfuncțională. Problema e interdisciplinară, după cum s-a văzut din chiar prima întrebarea dumneavoastră. Avem nevoie de o înțelegere a naturii complexe a capitalismului, în care procesele economice sunt foarte importante, dar nu unice. De altfel, evoluția disciplinei economice e în această direcție, prin instituționalism, care din curent marginal devine unul central. Pentru asta, e nevoie de spații academice care să stimuleze lucrul interdisciplinar și să nu fie acaparat de interese grupale, fie și ale economiștilor de anumită orientare. Aceste procese de schimbare a abordării se vor întâmpla nu din considerente normative, ci sub presiunea grupală a violenței lumii necapitaliste, care taxează vulnerabilizarea internă a societăților capitaliste pentru a prelua resursele și a-și apăra propriile abordări și interese.

Am încredere în evoluția pozitivă a situației, nu deoarece mă bazez pe bunele intenții ale cuiva, ci deoarece *libertatea este un dat ontologic al persoanelor* și nu poate fi sub nici o formă trecută pe plan secund din considerente ideologice cu timp scurt de viață. Capitalismul a evoluat cultural ca mod de funcționare economic, cultural și politic, cu cicluri autocatalitice complexe și cuplate pe baza creativității în condiții de manifestare a libertății. Pe măsură ce resursele naturale devin limitate, se instituționalizează și luarea în considerare a ciclurilor autocatalitice naturale (către o înțelegere prin procese socio-ecologice). Acest mediu socio-natural permite acomodarea tuturor formelor de bunăstare, mai materiale sau mai spiritualizate, care nu au pretenția să fie acceptate cu forța de toți, fără ca asta să însemne că renunță la ele însele și la a se propune ca modele (mai mult sau mai puțin) demne de a fi urmate.

Alin Tat: Ajungând la această întrebare îmi dau seama că răspunsurile mele anterioare au mers în aceeași direcție cu argumentația pe care o propuneți. E greșit să absolutizezi capitalismul, iar cei care-l critică sunt îndreptățiți în măsura în care critica lor vizează un atare demers, pentru a-l demistifica. Pentru mine a fost instructiv să mă uit la dezbaterile despre capitalism desfășurate în ultimele decenii între intelectuali catolici americani situați, în principal, pe două poziții: conservatori, precum Michael Novak sau George Weigel și adepți ai celei de a treia căi, urmând magisteriul lui Ioan Paul al II-lea,

precum David L. Schindler.

Neoconservatorii recunosc că interesul propriu este motorul capitalismului și că interesul propriu își are rădăcinile în natura umană deterioată prin păcat, însă ei susțin că acesta poate fi transformat într-o virtute: interesul propriu poate fi creativ din punct de vedere social și, astfel, poate promova binele comun. Ceea ce nu-l convinge pe Schindler, care cere creștinului să pună mereu în prim-plan exigențele credinței, care se referă la întreaga sa viață, inclusiv la cea economică și politică. Pentru Schindler, relația dintre capitalism și creștinism nu este deloc ambiguă. Cei doi termeni sunt, pur și simplu, incompatibili.

Reflecția mea cu privire la capitalism, atâta cât este, aș situa-o între aceste două perspective, într-un loc al dialogului.

Imagine: Wikimedia Commons